

Maria BUSZMAN-SZKLARSKA

Wokół szkolnej edukacji regionalnej – próba porządkowania pojęć

We współczesnym świecie można zaobserwować pewne ogólne tendencje: dążenie do globalizacji i jednocześnie zwracanie się ku regionalności. Są to dążenia tylko z pozoru sprzeczne, ponieważ różnorodne procesy związane z regionalizmem mają za zadanie zwrócić uwagę na wartości i możliwości tkwiące w „małej ojczyźnie”, swoiste zakorzenienie człowieka, wyrobienie postawy gotowości na czerpanie nie tylko z tradycji przodków, ale także otwarcie na inne kultury. Zapobiega się w ten sposób dwóm niebezpieczeństwom pozytywnego skądinąd w swej istocie zjawiska globalizmu: uniformizacji i zatraceniu tożsamości kulturowej. Z tego względu Ministerstwo Edukacji Narodowej podjęło na początku lat dziewięćdziesiątych stałe działanie, zmierzające do wprowadzenia do szkół edukacji regionalnej jako elementu zreformowanej szkoły¹.

Na szczęście zagadnienia szeroko pojętego regionalizmu cieszą się zainteresowaniem nie tylko w kręgach ministerialnych, zajmują się tym problemem między innymi specjalnie powołane towarzystwa i środowiska uniwersyteckie. W literaturze dotyczącej już bezpośrednio przedmiotu edukacji regionalnej można znaleźć opracowania na temat metod w nauczaniu regionalnym, tematyki zajęć, między innymi tych, które odnoszą się do literatury regionalnej². Aby regionalizm nie był tylko modą, która w swej istocie ma za-

¹ Projekt programu „Dziedzictwo kulturowe w regionie”. W: *Edukacja regionalna*. Red. M. Kubista. Katowice 1995, s. 143–145.

² Chodzi tu nie tylko o literaturę stworzoną przez autorów mieszkających w danym regionie, ale również o utwory, których treść dotyczy danego terenu w sensie szerszym, nie tylko folklorystycznym.

pisaną krótkotrwałość, warto zastanowić się głębiej nad pojęciami związanymi z edukacją regionalną³.

W pierwszej kolejności konieczna wydaje się próba zrozumienia pojęcia „region”, a więc przybliżenie samej definicji tego terminu oraz nazw bliskich, a wielokrotnie nawet bliskoznacznych. Potrzebne wydaje się również rozważenie rozumienia pojęcia „regionalizm”, a także szerokiego spektrum wątków kryjących się za pojęciami: „dziedzictwo kulturowe” i „tożsamość regionalna”. Definicji tych pojęć można odnaleźć bardzo wiele. Problem jednak stanowić może to, która z nich jest godna uwagi ze względu na zawartość merytoryczną oraz przydatność w szkolnej edukacji regionalnej. Toteż wydaje się celowe podjęcie próby rozwikłania tych kwestii.

Cel artykułu uzasadnia, wydaje się, odwołanie do pozycji z serii „Biblioteczka Reformy” – *Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej – dziedzictwo kulturowe w regionie* pod redakcją W. Książka⁴. Stanowi ona komentarz do „Dziennika Ustaw”⁵ z czerwca 2001 roku, w którym opublikowano podstawę programową ścieżek edukacyjnych *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*⁶ dla wszystkich poziomów nauczania.

W komentarzu tym pomieszczono szeroko pojęty cel włączonej w powszechny program nauczania edukacji regionalnej: uświadomienie młodemu pokoleniu, że związek człowieka z dziedzictwem własnego regionu jest wartością. Świadomość tej wartości traktuje się jako podstawę ukształtowania poczucia własnej tożsamości, a przez to autentycznego zaangażowania się w funkcjonowanie swojego środowiska i państwa, w ochronę regionalnego dziedzictwa kulturowego, a także otwarcia się na inne społeczności i kultury⁷. Publikacja zawiera również przegląd dokumentów ważnych dla edukacji regionalnej. Omówione zostały w niej ponadto wychowawcze aspekty edukacji regionalnej oraz kwestie regionalizmu związane z edukacją europejską. Poświęcono uwagę programom tworzonemu przez nauczycieli i podano wiele informacji pomocnych przy opracowaniu i realizacji ścieżki regionalnej. Przed-

³ Częściowo podobna tematyka została już poruszona na łamach „Edukacji Humanistycznej”, między innymi w artykułach: I. Lewandowskiej: *Świadomość – świadomość historyczna – świadomość regionalna. Założenia teoretyczne. Przegląd badań*. „Edukacja Humanistyczna” 1998, nr 4, oraz J. Półwiartka: *Tak zwana „ścieżka międzyprzedmiotowa” dziedzictwa kulturowego regionu w edukacji szkolnej*. „Edukacja Humanistyczna” 1999, nr 4.

⁴ *Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej – dziedzictwo kulturowe w regionie*. Red. W. Książek. Warszawa 2000.

⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. *W sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół oraz kształcenia w profilach w liceach profilowanych* (Dz.U. 2001, nr 61, poz. 625).

⁶ Ibidem.

⁷ W. Książek: *Wstęp*. W: *Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej...*, s. 4–7.

stawiono również uwagi dotyczące podstawy programowej oraz szczegółowe wytyczne do realizacji regionalnej ścieżki edukacyjnej.

Podkreślono, że „zorganizowaną edukację regionalną należałoby rozpocząć w wieku przedszkolnym i realizować na każdym etapie edukacji, przez stosowanie form i metod pracy właściwych dla rozwoju psychofizycznego i intelektualnego oraz możliwości percepcyjnych i twórczych ucznia”⁸. Zaakcentowano również konieczność łączenia treści regionalnych z treściami *Podstawy programowej*. Dodać należy, że zgodnie z zaleceniami MEN treści regionalne wprowadza się nie tylko w ramach poszczególnych przedmiotów nauczania. Proponuje się także włączenie tych treści do:

- programu dydaktyczno-wychowawczego szkoły (wizja i misja szkoły);
- tematyki szkoleniowych rad pedagogicznych (edukacja regionalna nauczycieli);
- programów wycieczek szkolnych, zajęć w terenie oraz „zielonych szkół”;
- pracy szkolnych kół przedmiotowych (naukowych);
- tematyki konkursów odbywających się w szkole;
- programów innych zajęć pozalekcyjnych”⁹.

W materiałach MEN zostało skomentowane również rozłożenie w czasie treści kształcenia regionalnego. Proponuje się – oprócz tradycyjnego włączania treści w ramy różnego typu zajęć – realizację ścieżek edukacyjnych w wydzielonym na to specjalnie czasie, na przykład w okresie od jednego do dwóch tygodni pod koniec każdego semestru¹⁰.

Region

Słowo „region” pochodzi od łacińskiego wyrazu *region* w znaczeniu: okolica, obszar, kraina, powiat, dzielnica miejska¹¹. W starożytności pojęcie to opisywało stosunki przestrzenne i terytorialne.

Współcześnie pojęcie regionu nie jest jednoznaczne, wielość spojrzeń wynika z wielości płaszczyzn, na jakich możemy mówić o regionie. Owa różnorodność, która jest zjawiskiem szczególnie cennym, objawia się na płaszczyznach: geograficzno-przyrodniczej, historycznej, polityczno-administracyjnej, gospodarczej, społecznej czy kulturowej. A zatem określenia „region” można używać w odniesieniu do różnych aspektów rzeczywistości.

I tak, jeśli używa się sformułowania „region geograficzny”, to tylko w związku z koncepcją regionu jako ściśle określonej kategorii obszaru oraz

⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej..., s. 46.

⁹ Ibidem, s. 47.

¹⁰ Por. ibidem, s. 48.

¹¹ *Słownik łacińsko-polski*. Oprac. K. Kumański. Warszawa 1974, s. 426, 427.

zespołu różnych zjawisk geograficznych i przyrodniczych¹². Ale – jak pisze K. Kwaśniewski – „tylko w bardzo pierwotnych warunkach kryterium wyodrębniania [regionów] mogło być ściśle geograficzne, później trzeba było wprowadzać coraz częściej elementy charakterystyki wynikające z działalności człowieka”¹³.

Dlatego mówi się również o regionie historycznym. S. Alexandrowicz¹⁴ przytacza definicję J. Topolskiego, który uważa, że „region historyczny jest skomplikowanym układem o określonej strukturze, w której rolę elementu wyróżniającego grają wspólne dla wchodzącego w takim przypadku w grę terytorium – dzieje, [...] jeśli uwzględnimy całość procesu dziejowego, wyłoni się nam region historyczny”¹⁵.

Często używa się też sformułowania „region polityczny” czy „polityczno-administracyjny”. Oto, co mówi na ten temat M. Koter: „[...] region polityczny jest niewątpliwie realnie istniejącym regionem [...] o najbardziej jednoznacznych kryteriach wydzielania. Ma on też najbardziej czytelne granice, które [...] od dawna zatraciły swój charakter przejściowy, tzn. przestały być granicami strefowymi, lecz mają wyraźnie sprecyzowany, na mapie i w terenie, przebieg linearny. Nie są to przy tym wyłącznie linie rozgraniczenia, lecz zarazem żyjące własnym życiem systemy urządzeń, mające swój aspekt prawny oraz ekonomiczny i społeczny.”¹⁶ W przytoczonej definicji wspomniany został aspekt ekonomiczny regionu, więc można tu mówić o swoistości gospodarczej¹⁷. Bardzo ważnym zjawiskiem z tym związanym są przemiany gospodarcze, na przykład jakościowe¹⁸. Między innymi z owymi procesami transformacyjnymi wiąże się kolejny aspekt dotyczący pojęcia „region” – społeczny, nazywany również „czynnikiem ludzkim”¹⁹. Chodzi tu o zbiorowość mieszkającą na danym obszarze, która ma świadomość odrębności od innych grup

¹² J. Majewski: *Śląsk Opolski w edukacji regionalnej*. W: *Edukacja regionalna*. Red. M. Kubista..., s. 89.

¹³ K. Kwaśniewski: *Region kulturowy*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Red. Z. Staszczak. Warszawa 1987, s. 304 [uzupełnienie – M.B.].

¹⁴ S. Alexandrowicz: *Różne pojęcia historii regionalnej i możliwości jej uprawiania*. W: *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*. Red. K. Handke. Warszawa 1993, s. 41.

¹⁵ Ibidem, s. 41. Por. J. Topolski: *O pojęciu i funkcjach historycznych monografii regionalnych*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1978, nr 2.

¹⁶ M. Koter: *Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia*. W: *Region, regionalizm...*, s. 52, 53.

¹⁷ E. Rosner: *Rozważania wstępne*. W: *Regionalizm w nauczaniu języka polskiego w szkole średniej*. Red. E. Rosner. Warszawa 1975, s. 6.

¹⁸ Por. G.W. Kołodko: *Transformacja polskiej gospodarki. Sukces czy porażka?* Warszawa 1993; W. Sadzikowski: *200 lat gospodarki rynkowej*. Warszawa 1993.

¹⁹ H. Skorowski: *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*. Warszawa 1990, s. 37.

terytorialnych, a także w różnym stopniu psychiczne poczucie związku z danym terenem²⁰.

Konieczne jest również omówienie płaszczyzny kulturowej pojęcia „region”. K. Kwaśniewski pisze, że region kulturowy to „termin określający jakieś terytorium ze względu na odrębność lub ustrukturuowanie cech kultury właściwych ludności stale to terytorium zamieszkującej. Terminu tego zwykło się jednak używać nie w związku z terytorium narodowym i odrębnościami kultury tego narodu, ale [...] w związku z podziałem terytorium narodowego na terytoria grup etnograficznych lub regionalnych, składających się na ten naród [...]”²¹

Interesująca wydaje się również definicja J. Burszty, który twierdzi, że na region kulturowy składają się zarówno elementy kultury materialnej, jak i duchowej, i że wystarczy, kiedy kilka z tych elementów wykazuje odmienność od analogicznych innego obszaru²².

Jednocześnie powinno się zwrócić uwagę na problem wyodrębnienia regionu, ponieważ o regionie w całej pełni można mówić tylko wtedy, gdy weźmie się pod uwagę wszystkie wspomniane kryteria stanowiące nierozdzielalną całość. Region zawsze ma wieloraką specyfikę²³. Zwracają na nią uwagę przede wszystkim autorzy definicji regionu o bardziej ogólnym charakterze. L. Bądkowski uważa, że region to „część terytorium narodowego i państwowego, pod pewnymi względami odrębna od innych części (lub przynajmniej wyróżniająca się spośród nich), posiadająca w niektórych dziedzinach cechy własne”²⁴.

Z kolei S. Ossowski mówi, że „region [...] jest korelatem regionalnej zbiorowości. A regionalna zbiorowość to zbiorowość terytorialna, która ma w większym lub mniejszym stopniu poczucie swojej odrębności, ale nie uważa się za naród [...]. Zazwyczaj taka zbiorowość stanowi składnik jakiejś zbiorowości narodowej. Członkowie zbiorowości regionalnej, Podhalanie czy Kurpie, Burgundowie czy Gaskończycy, mogą się czuć równocześnie patriotami swego regionu i patriotami ojczyzny narodowej.”²⁵

Również w aspekcie edukacji regionalnej istnieją kłopoty z określeniem obszaru „własnego regionu”, który zawężony zostaje często do terytorium znajdującego się w granicach administracyjnych wsi czy miasta²⁶. Na potrzeby edukacyjne przyjmuje się, że wraz z wchodzeniem na coraz wyższe poziomy

²⁰ Por. P. Starosta: *Tożsamość regionalna w perspektywie socjologicznej*. W: *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby. Materiały z konferencji naukowej*. Łódź, 2 czerwca 1998 r. Red. A. Matczuk. Łódź 1999, s. 37. (Pojęcie tożsamości regionalnej zostanie omówione w dalszej części artykułu).

²¹ K. Kwaśniewski: *Region kulturowy...*, s. 304.

²² J. Burszta: *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*. Warszawa 1973.

²³ H. Skorowski: *Antropologiczno-etyczne...*, s. 42–46.

²⁴ L. Bądkowski: *Kaszubsko-Pomorskie drogi*. „Pomerania” 1988, nr 10.

²⁵ S. Ossowski: *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa 1967, s. 252.

²⁶ Por. J. Majewski: *Śląsk Opolski...*, s. 76.

nauczania, coraz bardziej poszerza się krąg poznania, to znaczy od domu, w którym mieszka uczeń, do większego regionu, na przykład województwa – w klasach starszych.

Kolejny problem stanowi brak jednoznaczności definicyjnej, co potwierdza analiza pojęcia „region”. Zgodnie z przytoczonymi już definicjami możemy mówić o regionie: geograficznym, przyrodniczym, historycznym, polityczno-administracyjnym, gospodarczym, społecznym czy kulturowym. W edukacji szkolnej każdy z wymienionych typów powinien zostać potraktowany jako oddzielna płaszczyzna. Takie całościowe spojrzenie na region jest konieczne i zgodne z zamysłem autorów ścieżki edukacyjnej, ponieważ podstawa programowa ujmując kompleksowo i interdyscyplinarnie interesującą nas problematykę, opierając się na zasadzie integracji. W podstawie programowej ścieżki dotyczącej liceum, a więc będącej zwieńczeniem szkolnej edukacji regionalnej, w części *Osiągnięcia* zapisano wśród celów edukacji: „zdobycie wieloaspektowej wiedzy o regionie, w tym o jego dziedzictwie kulturowym, na tle Polski i Europy”²⁷. Poszczególne treści natomiast mogą zostać włączone w ramy odpowiednich przedmiotów²⁸, nie tylko zgodnie z podstawą programową ścieżki, ale również każdego z przedmiotów nauczania, w którego ramy wpisane zostaną treści regionalne.

Podobne rozumienie pojęcia „edukacja regionalna” widoczne jest w literaturze przedmiotu. Warto więc przytoczyć niektóre z nich – takie jak: mała ojczyzna, ojczyzna lokalna, ojczyzna regionalna, ojczyzna prywatna, osobista²⁹ czy domowizna³⁰.

Regionalizm

Kolejnym ważnym pojęciem jest „regionalizm”. Pochodzi od słowa „region” i pozostaje z nim w ścisłej relacji. Podobnie jak termin „region”, pojęcie „regionalizm” nie jest jednoznaczne, lecz uzależnione od tego, jak rozumiemy pojęcie regionu, to znaczy, czy rozpatrujemy je jednopłaszczyznowo, czy wielotorowo oraz czy uwzględniamy przypisywaną mu w różnych okresach funkcję i zakres. Pewne jest to, co mówi A. Bukowski o regionalizmie. Twierdzi on, że „opiera się [...] na pierwiastkach tak trwałych i odwiecznych, jak przywiązanie i miłość do rodzinnej ziemi. Dlatego śladów regionalizmu do-

²⁷ Dz. U. 2001, nr 61, poz. 625.

²⁸ Problem realizacji ścieżki został już poruszony wcześniej.

²⁹ S. Ossowski: *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa 1984. (Autor wprowadza pojęcie „ojczyzna prywatna”).

³⁰ J. Bartmiński: *Ojczyzna europejska i mała*. W: *Pojęcie „ojczyzna” we współczesnych językach*. Red. J. Bartmiński. Lublin 1993.

szukiwać się można w każdej epoce kulturowej.”³¹ O początkach regionalizmu mówić możemy od drugiej połowy XIX wieku – wtedy kształtowało się owo zjawisko.

Wracając do wspomnianej już różnorodności ujęć, trzeba nadmienić o niebezpieczeństwie utożsamiania regionalizmu z folkloryzmem. Oczywiście, miejsce folkloryzmu w regionalizmie jest ważne, ale do niego się nie ogranicza, o czym przed kilkunastoma latami mówiła D. Simonides: „[...] bo tu nie chodzi o folklorystyczne obrazki, ale o to, co w ludowej kulturze było najgłębsze, o ten układ wartości, które w życiu najistotniejsze, a więc o *ethos* pracy, *ethos* honoru, *ethos* rodziny... Kultura ludowa właśnie to lansowała, a tamte rzeczy – ludowa sztuka, folklor, były tylko [...] barwnym kwiatem. Nie można pokazywać tylko tego barwnego kwiatuszka, zapominając o tym, że on musi mieć korzenie, liście, łodygę i że trzeba go podlewać i pielęgnować.”³² Należy pamiętać o tym, aby regionalizmu nie utożsamiać z folkloryzmem, również w aspekcie szkolnej edukacji regionalnej. Takie zawężone podejście może spowodować powstanie u uczniów fragmentarycznego, mocno ograniczonego, a przez to mylnego obrazu własnego regionu.

Inne spojrzenie na regionalizm prezentuje w *Słowniku etnologicznym* K. Kwaśniewski. Uważa on, że „ruch społeczny zwany regionalizmem koncentrował się [...] bądź na pielęgnowaniu i rozwijaniu dziedzictwa kulturowego w regionie, bądź nawet wyrażał sprzeciw wobec nieuwzględniania tej odrębności w życiu społecznym i podziałach administracyjnych”³³.

Wokół przywołanego tu wcześniej pojęcia „dziedzictwo kulturowe”³⁴, koncentruje się wiele definicji regionalizmu³⁵ i właśnie w tym kierunku ukształtowany został tytuł ścieżki międzyprzedmiotowej: *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*.

W definicji K. Kwaśniewskiego zaznaczony został aspekt społeczno-polityczny regionalizmu, warto więc wspomnieć o idei reformy samorządowej w Polsce. Chodzi w niej o to, by „zmienić »wyuczoną bezradność« – [...] na postawę »samorządowej zaradności«. Wolnorynkowa gra myśli, wartości i zachowań polityczno-społecznych umacnia nadzieję na utworzenie społeczeństwa obywatelskiego.”³⁶ W podobnym duchu utrzymana jest kolejna definicja regionalizmu, którą utworzył D. Tusk. Uważa on, że „regionalizm znaczy tyle, co pluralizm, który jest prostym zaprzeczeniem totalitaryzmu”³⁷.

³¹ A. Bukowski: *Regionalizm kaszubski. Ruch naukowy, literacki i kulturalny*. Poznań 1950, s. 91.

³² D. Simonides: *Ślązak wie, że jest Ślązakiem*. „Gość Niedzielny” 1988, nr 39.

³³ K. Kwaśniewski: *Region kulturowy...*, s. 306.

³⁴ Szerzej pojęcie „dziedzictwo kulturowe” zostanie omówione dalej.

³⁵ Por. H. Skorowski: *Antropologiczno-etyczne...*, s. 42.

³⁶ J. Buszman: *Od bezradności do zaradności*. W: *Szanse i zagrożenia rozwoju samorządu terytorialnego*. Katowice 1994, s. 192.

³⁷ D. Tusk: *Spętani w działaniu. Regionalizm dziś*. „Pomerania” 1988, nr 12, s. 16.

Osobne zagadnienie stanowi rozpatrywanie literatury przez pryzmat regionalizmu.

Ogólniejszy charakter mają, bardzo ważne w świetle edukacji regionalnej, stwierdzenia ks. H. Skorowskiego, dotyczące podziału regionalizmu na defensywny i ofensywny. Zauważa on, że „ogólnie należy stwierdzić, że regionalizm z końca XIX i początku XX wieku miał charakter [...] »regionalizmu defensywnego«. Jego podstawowym celem było zachowanie własnej odrębności poszczególnych obszarów, regionów i dzielnic kraju poprzez samo zainteresowanie swoistością dorobku duchowego i materialnego, poprzez zdobywanie wiedzy o własnej przeszłości, sztuce i kulturze [...], ale także przez szeroko pojętą działalność, zmierzającą do kultywowania wartości poszczególnych regionów w kształcie raczej zastanym niż w kierunku rozwojowym. Był to zatem ruch obronny w formie chronienia [...] i konserwowania cennych wartości własnej kultury i wspólnoty, [...] o charakterze defensywnym. Regionalizm współczesny ma charakter wybitnie ofensywny i dynamiczny. Najogólniej można powiedzieć, że ma on na celu nie tylko zachowanie własnej odrębności, chociaż i tego nie można pominąć, ale ma on za zadanie przede wszystkim rozwijanie wielorakich wartości własnej odrębności, by w ten sposób ubogacać szeroko rozumiane życie społeczne współczesnego świata.”³⁸

Nie można również zapomnieć o współczesnym kontekście społecznym (wspomnianym już przeze mnie na początku niniejszego tekstu), jakim jest na przykład globalizacja. To właśnie w regionalizmie tkwi siła, która może pomóc w zapobieganiu niebezpiecznym elementom tego zjawiska: uniformizmowi i zatraceniu tożsamości kulturowej. Warto również zwrócić uwagę na różnorodną terminologię, jaka pojawiła się w związku z globalizacją – zamiast pojęcia regionalizmu stosowane są pojęcia: krajowość³⁹, środowiskowość⁴⁰ czy lokalność (względnie lokalizm)⁴¹.

Definicje przytoczone powyżej są ważne w kontekście edukacyjnym, ponieważ każda z nich zwraca uwagę na dynamizm jako jeden z aspektów regionalizmu. Podkreślono w nich, że dzisiejszy regionalizm to regionalizm ludzi aktywnie pomnażających dobra regionu, zarówno w zakresie wartości kulturowych, jak i osiągnięć polityczno-społecznych. Właśnie ofensywność została wpisana w podstawę programową ścieżki regionalnej na wszystkich poziomach nauczania. W szkole podstawowej oczekuje się od dzieci „świadomego i aktywnego uczestnictwa w życiu wspólnoty lokalnej, w zachowaniu i pomnażaniu dziedzictwa kulturowego”, w gimnazjum zakłada się „udział w lokalnych inicjatywach kulturalnych”. Do podstawy programowej do liceum

³⁸ H. Skorowski: *Antropologiczno-etyczne...*, s. 12, 13.

³⁹ Por. L. Bądkowski: *Pomorska myśl polityczna*. Gdynia 1990.

⁴⁰ Por. *Edukacja regionalna*. Red. M. Kubista...

⁴¹ H. Skorowski: *Antropologiczno-etyczne...*

aktywność została wpisana w sposób najszerzy – w ramach osiągnąć wlicza się: „świadomy udział w życiu kulturalnym, społecznym, gospodarczym i politycznym środowiska lokalnego, pielęgnowanie i pomnażanie regionalnego i narodowego dziedzictwa kulturowego”⁴² oraz „umiejętności prezentowania i promowania regionu w kraju i za granicą”⁴³.

Jako komentarz do przytoczonych zapisów mogą posłużyć słowa J. Omelaniuka, który uważa, że „dzisiejsza młodzież, gdy pozna regionalizm w szkole, w rodzinie, to w swoim przyszłym życiu zawodowym w jego ideach odnajdzie siły i motywację wobec wyzwań rozwoju. Bez uświadomienia celów i bez ożywienia motywacji obywateli »małych ojczyzn« do współtworzenia swojego środowiska łatwo nastąpić może przerwanie ciągłości rozwoju kulturowego ze skutkami daleko wykraczającymi poza sferę kultury.”⁴⁴

Dziedzictwo kulturowe

Pojęciem, które ściśle wiąże się z tematyką regionalną, jest dziedzictwo kulturowe. Aby zdefiniować ten termin, trzeba najpierw zdefiniować pojęcie „kultura”. W *Słowniku etnologicznym* można znaleźć taką definicję: „Kultura to termin, który jest określeniem ogółu wytworów człowieka społecznego, ustrukturyzowanych w odrębny aspekt życia społecznego zarówno gatunku ludzkiego jako całości, jak i poszczególnych społeczeństw, grup etnicznych i lokalnych warstw [...] w ich historycznie rozmaitych i zmieniających się zależnościach.”⁴⁵ W świetle tej definicji mówić można o kulturze regionalnej, która jest odzwierciedleniem duszy konkretnej wspólnoty, dlatego że kultura regionalna jest wynikiem działania osobowego. Przez wytwory kultury człowiek pozostawia ślad po sobie (wspólnocie, w której działał)⁴⁶ w różnych dziedzinach. Najogólniejszy jest podział na kulturę materialną i niematerialną (duchową)⁴⁷. Pamiętać trzeba również, że kultura regionalna „jest nośnikiem wartości dlatego, że tworzy ją wspólnota osób i że kultura jest zasadniczo odbiciem tych wartości, które wspólnota rzeczywiście sobą reprezentu-

⁴² Dz.U. 2001, nr 61, poz. 625.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ A.J. Omelaniuk: *Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku*. W: *Edukacja regionalna*. Red. M. Kubista..., s. 62.

⁴⁵ K. Kwaśniewski: *Kultura*. W: *Słownik etnologiczny...*, s. 187.

⁴⁶ H. Skorowski: *Znaczenie wartości kultury regionalnej w procesie rozwoju i wychowania młodego pokolenia*. W: *Edukacja regionalna, dziedzictwo kulturowe w regionie. Wybór materiałów z wojewódzkiej konferencji*. Katowice, 4–5.10.1999 r. Katowice 2000, s. 22.

⁴⁷ Por. *Słownik etnologiczny...*; K. Olechnicki, P. Załęcki: *Słownik socjologiczny*. Toruń 1997; M. Błaszczuk-Wacławik, W. Błasik, T. Nawrocki: *Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy*. Warszawa 1990.

je. Najogólniej należy przez to rozumieć, że kultura regionalna charakteryzuje się całym skomplikowanym systemem gromadzenia i przechowywania wartości.⁴⁸

Równie ważne jest zwrócenie uwagi na drugi człon pojęcia „dziedzictwo kulturowe”. Słowo „dziedzictwo” w *Słowniku języka polskiego* oznacza: spadek, spuściznę, sukcesję⁴⁹. Dziedzictwo można otrzymać, wejść w jego posiadanie czy wręcz odziedziczyć. Wszystkie te stwierdzenia dotyczą więc procesu przekazywania owego dziedzictwa i właśnie w tym tkwi sedno pojęcia „dziedzictwo kulturowe”. Taka kultura, która nie będzie pielęgnowana i wzbogacana przez kolejne pokolenia, może zginąć. Przekazywana natomiast – może chronić przed zalewem między innymi kultury masowej.

Samo pojęcie dziedzictwa kulturowego zostało wyjaśnione w podstawie programowej ścieżki *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*⁵⁰. W gimnazjum, w zakresie osiągnięć, obejmuje ono „działanie na rzecz ochrony regionalnego dziedzictwa kulturowego”⁵¹, w liceum, w zakresie treści – „przeszłość regionu, jego dziedzictwo kulturowe jako podstawa rozumienia społeczności regionu”⁵², a w zakresie osiągnięć – cytowany już zapis „pielęgnowanie i pomnażanie regionalnego i narodowego dziedzictwa kulturowego”⁵³. Powinno się więc zapoznać ucznia z wiedzą na temat dziedzictwa kulturowego swojego regionu, ukształtować w nim poczucie aktywnego obrońcy i działacza na rzecz pomnażania tej spuścizny.

Tożsamość regionalna

Kolejnym ważnym pojęciem jest „tożsamość regionalna”, umacnianie jej stanowi jeden z celów edukacji regionalnej na wszystkich poziomach nauczania. M.S. Szczepański pisze, iż pojęcie to jest związane z licznymi terminami pokrewnymi, z których najistotniejszymi są: tożsamość indywidualna, tożsamość społeczna (zbiorowa) i kulturowa. Uważa również, że tożsamość regionalna stanowi szczególny przypadek tożsamości społecznej i kulturowej, opartej zarazem na tradycji regionalnej⁵⁴. Istotne są także dalsze spostrzeżenia M.S. Szczepańskiego, dotyczące elementów składających się na tożsamość regionalną. Należą do nich:

⁴⁸ H. Skorowski: *Znaczenie wartości kultury regionalnej...*, s. 23.

⁴⁹ *Słownik języka polskiego*. T. 1. Red. M. Szymczak. Warszawa 1982, s. 498.

⁵⁰ Dz.U. 2001, nr 61, poz. 625.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ M.S. Szczepański: *Tożsamość regionalna w kręgu pojęć podstawowych i metodologii badań*. W: *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby...*, s. 7, 8.

- „– indywidualna identyfikacja z regionem, jego społecznością i kulturą (perspektywa psychologiczna),
- funkcjonujący w świadomości zbiorowej podział na: my i oni oraz towarzyszące mu poczucie odrębności (perspektywa socjologiczna),
- przypisanie do przestrzeni i miejsc (perspektywa geograficzna),
- świadomość dziedzictwa kulturowego, rozumienie i odczytywanie znaczeń, symboli kultury materialnej oraz jej korelatów (perspektywa etnograficzna),
- związek indywidualny i zbiorowy z dziejami regionu, jego bohaterami i instytucjami historycznymi (perspektywa historyczna),
- wspólnota gospodarowania, kooperacja i konkurencja międzyregionalna w wymiarze ekonomicznym w skali kraju, kontynentu i systemu oświatowego (perspektywa ekonomiczna)”⁵⁵.

Spojrzenie z perspektywy bardziej interakcyjnej na tożsamość regionalną można zauważyć w propozycji P. Starosty, sporządzonej na podstawie koncepcji wartości S. Ossowskiego, którego definicja pojęcia „region” została przytoczona wcześniej. „Tożsamość regionalna – w ujęciu P. Starosty – to: 1. zbiór wartości symbolicznych występujących na obszarze spełniającym cechy definicyjne regionu i traktowanych przez jednostkę jako istotne atrybuty jej własnego ja (stereotypy); 2. skłonność jednostki do uczestnictwa w danej zbiorowości regionalnej [...]; 3. używanie partykularnych wartości i symboli zbiorowości do intencjonalnego grupowania się jednostek i podejmowania zorganizowanych oraz uświadomionych zachowań zbiorowych.”⁵⁶

Porównawszy definicję P. Starosty i M.S. Szczepańskiego, widzimy że definicja M.S. Szczepańskiego, choć w wielu miejscach zbieżna z definicją P. Starosty, szerzej ujmuje zjawisko tożsamości regionalnej w perspektywie: psychologicznej, socjologicznej, geograficznej, etnograficznej, historycznej i ekonomicznej. Takie ujęcie tematu wydaje się bliższe zamysłowi autorów podstawy ścieżki regionalnej, którzy każde z pojęć i zjawisk starają się ująć interdyscyplinarnie.

Edukacja regionalna

Aspekt potrzeby działania na rzecz własnego regionu uwzględnia między innymi J. Majewski w koncepcji edukacji regionalnej, mówiąc, że regionalizm „na gruncie szkolnym różni się od regionalizmu społecznego tym, że obejmuje tylko uczniów i rozwija się zgodnie z zasadami dydaktycznymi i wychowawczymi szkoły. Istota regionalizmu szkolnego, zwanego niekiedy regionalizmem

⁵⁵ Ibidem, s. 13.

⁵⁶ P. Starosta: *Tożsamość regionalna...*, s. 46.

edukacyjnym lub edukacją regionalną, polega – w zamierzeniach dydaktyczno-wychowawczych – na w miarę wszechstronnym przybliżeniu uczniom, [...] wiedzy o określonej części Polski [...]. Drugą podstawową cechą edukacji regionalnej – obok dążenia do poznania swoistych wartości regionalnych – stanowi działalność uczniów na rzecz regionu poprzez prace społeczno-użyteczne. I wreszcie trzecim założeniem tej edukacji jest wykorzystywanie wiedzy regionalnej w procesie dydaktyczno-wychowawczym.”⁵⁷

Z kolei Ł. Staniczek w swojej definicji edukacji regionalnej wspomina – oprócz innych elementów – o uwzględnieniu aspektu europejskiego. Uważa ona, że „o edukacji regionalnej możemy mówić m.in. jako o zintegrowanym procesie kształtującym i stabilizującym postawy wobec dziedzictwa, przeszłości i problemów współczesnych własnego regionu, mającym na celu:

- pomóc w świadomym określeniu własnej tożsamości,
- wskazać drogę odnalezienia swojego miejsca i teraz, i w przyszłości,
- a także przyczynić się do zachowania ciągłości kultury i włączenia jej do kultury europejskiej”⁵⁸.

W formie swego manifestu ujął problem edukacji regionalnej S. Bortnowski. Twierdzi on, że „hasło »regionalizm« różne ma notowania w świadomości polonistycznej: pejoratywne, gdyż kojarzy się z twórczością »małych« literatów, których wypada uwzględnić na lekcjach języka polskiego, także z przyczynkarstwem, niechęcią do wszystkiego, co nie jest stołeczne czy ogólnopolskie. Kto tak myśli, stawia znak równości między regionalizmem a wtórnością. Ale z regionu można być dumnym, traktować go jako najbliższą ojczyznę, w której warto się zakorzenieć po to, by nie być znikąd.”⁵⁹

O rozróżnieniu terminów „regionalizacja nauczania” i „nauczanie regionalne” upomina się K. Kossak-Główczewski. Pod pojęciem „regionalizacja nauczania” rozumie nasycenie obowiązujących programów nauczania treściami związanymi z regionem. Ma to zostać zrealizowane tylko przez wymianę niektórych treści „ogólnych” na „regionalne” lub ich dodanie. Przez „nauczanie regionalne” rozumie taki specyficzny dobór wartości i treści regionalnych o charakterze ogólnoludzkim (dokonany przez samych zainteresowanych), aby mógł być przekazywany młodemu pokoleniu jako wartość kulturowa⁶⁰. Propozycje edukacji regionalnej zawarte w dokumencie Ministerstwa Edukacji Narodowej rozumieć można jako realizację „nauczania regionalnego”, które postrzegane jest jako proces zawierający kilka celów szczegóło-

⁵⁷ J. Majewski: *Śląsk Opolski...*, s. 78.

⁵⁸ Ł. Staniczek: *Koncepcja edukacji regionalnej na Śląsku. Szkic niektórych problemów. W: Edukacja regionalna. Od tradycji ku nowoczesności*. Red. Ł. Staniczek. Katowice 1996, s. 44.

⁵⁹ S. Bortnowski: *Konteksty dzieła literackiego. Inspiracje metodyczne dla nauczycieli szkół średnich*. Warszawa 1991, s. 27.

⁶⁰ K. Kossak-Główczewski: *Regionalizacja nauczania a nauczanie regionalne*. „Pomernia” 1990, nr 10, s. 18–20.

wych, między innymi wyposażenie uczniów w zasób podstawowej wiedzy o własnym regionie, wydobywanie wielorakich wartości oraz przygotowanie ucznia do identyfikacji z nim⁶¹.

Podane definicje edukacji regionalnej uzupełniają się wzajemnie, kładą nacisk na różnorodne aspekty. Trzeba więc spojrzeć na edukację regionalną jako na proces wychowawczo-dydaktyczny, który projektowany i wdrażany współcześnie, w formie „nauczania regionalnego”, będzie widoczny w przyszłych działaniach współczesnych uczniów.

Na zakończenie stosowne wydaje się zwrócenie jeszcze raz uwagi na konieczność całościowego podejścia do regionu w procesie edukacji. Trzeba uwzględniać jego różnorodne aspekty łączące się między sobą: geograficzno-przyrodnicze, historyczne, administracyjno-polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturowe. W aspekcie edukacyjnych problemów regionalizmu pamiętać również trzeba o tym, aby kształcenie regionalne nie było okazjonalne, ale stanowiło przemyślany, szeroko zakrojony, oparty na solidnych podstawach proces. Proces ten ma kształtować w uczniach poczucie tożsamości regionalnej i poszerzać wiedzę o dziedzictwie kulturowym, a także ma inspirować do działania na rzecz własnego regionu. W procesie nauczania należy również umiejętnie dobierać i wyważać treści, które będą dotyczyły Regionu, Ojczyzny i Europy.

⁶¹ *Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej...*, s. 17.

Мария Бушман-Шклярска

О ШКОЛЬНОМ РЕГИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ – ПОПЫТКА УПОРЯДОЧИТЬ ПОНЯТИЯ

Резюме

Вопросы широко понимаемого регионализма вызывают большой интерес между прочим у специально образованных обществ и университетской среды. В литературе, касающейся непосредственно предмета регионального образования, можно обнаружить работы по методам регионального обучения, по тематике занятий, между прочим по литературе региона. Однако, для того, чтобы избежать того, что регионализм будет только методом, в сущности которого зафиксирована кратковременность, необходимо задуматься над понятиями, связанными с региональным образованием, такими как регион, регионализм,

а также широким спектром сюжетов, скрывающихся за понятиями: культурное наследие и чувство региональной принадлежности.

Необходим и глобальный подход к вопросу региона в процессе образования. Следует учитывать разнообразные аспекты, связанные друг с другом: природно-географические, исторические, административно-политические, экономические, общественные и культурные. В аспекте воспитательских проблем регионализма следует помнить о том, чтобы региональное образование не было случайным, а представляло собой продуманный, широко рассчитанный и обоснованный на солидных основах процесс. Этот процесс должен вызывать у учеников чувство региональной принадлежности и расширять знание культурного наследия, а также побуждать к деятельности в пользу своего региона. В процессе обучения следует умело подбирать темы, относящиеся к Региону, Родине и Европе.

Maria Buszman-Szklarska

ON REGIONAL SCHOOL EDUCATION – AN ATTEMPT AT SYSTEMATISATION OF CONCEPTS

Summary

Issues of broadly conceived regionalism arouse a strong interest and are dealt with by specially established academic societies and communities. In the literature directly dealing with the subject of regional education one can find surveys on methods used in regional teaching and subject matters of regional literature classes. However, for regionalism not to be a short-lived fashion, we need a deep reflection on the concepts connected with regional education, such as 'region', 'regionalism', and on the broad spectrum of issues connected with cultural heritage and regional identity.

What is also needed is a holistic approach to the matter of region in the process of education. All the mutually connected aspects-geographical, historical, economical, social and cultural-should also be taken into consideration. As far as the educational aspect of the problems of regionalism is concerned, we must remember that regional education should not occur occasionally but should be a well thought-out and full-scale process. This process ought to develop students' sense of regional identity, broaden their knowledge of cultural heritage and inspire for activities for the benefit of the region. In the process of teaching we should also properly select issues connected with the region, motherland and Europe.